

Matej Župančič

Slovani vojvode Ivana

Ob koncu leta 2007 je pri založbi Leykam int. v Zagrebu izšla študija zgodovinarja mlajše generacije Maurizija Levaka o Istri v zgodnjem srednjem veku.¹ Posvečena je ozkemu časovnemu razponu od okoli leta 640 do začetka 9. stoletja. Prva letnica se nanaša na dejavnost opata Martina v Dalmaciji in Istri, druga pa na v bližini Kopra nastali historični dokument, ki je prvič neposredno spregovoril o stalno naseljenih Slovanih; predvsem slednji kar že nekaj časa vzburja zgodovinsko srenjo zaradi nacionalnega naboja, ki ga vsebuje ali ki mu ga pripisujejo. V tokratnem prikazu bomo opozorili na izredno kompleksnost problema, ki se ga avtor loteva tako s pomočjo zgodovine, kot tudi jezikoslovja in arheologije.

Knjigo je avtor razdelil na več poglavij: *Uvodnim razmišljanjem* sledita *Pregled pisnih virov* o Slovanih v Istri do dokumenta zbora ob Rižani ter *Pregled zgodovinopisja*, v katerem naj bi bili upoštevani avtorji, ki so se vsaj dotaknili Slovanov vojvode »Ivana« oziroma »Janeza/Giovannija«. Sledi poglavje *Poreklo »Slavena vojvode Ivana«*, ki je najobsežnejše in notranje podrobno deljeno. Delo zaključujejo *Razmišljanja*; dodane pa so seveda bogate navedbe virov z literaturo ter koristno kazalo nekaterih oseb, tako modernih kot historičnih, omenjenih v knjigi. Knjigi so dodani izbor slik z odličnimi posnetki plastike s pleteninasto ornamentiko in tematski zemljevidi Istre.

M. Levak locira (str. 16) shod dokaj nejasno »kraj Rižane«, a v samem dokumentu piše »in loco qui dicitur Risianum«: to naj bi bil Rižan, kar je staro ime za sedež župnije Lazaret pri Bertokih. Kraj je bil dostopen po morju in po reki Rižani, pa tudi po tedaj še prehodni rimski cesti *Tergeste-Parentium*. Na desnem bregu reke je bil nedavno izkopan velik rimski naselbinski in grobiščni kompleks; poleg tega leži na stari meji antične Italije, a je tudi zadnje naselbina v dolini Rižane pred Predloko, ki pa ne spada več v koprski teritorij. Mogoče je izbira kraja nekako podobna izbiri za sestanek leta 1199 »na meji Pule med Gočanom in Barbanom«,² pri čemer gre pri rižanskem zboru za višji nivo odločanja.

Pregled zgodovinopisja o listini iz leta 804 uvede avtor sicer s P. Kandlerjem (1875), a bi ga lahko, že zaradi zanimivosti, s F. Ughellijem in še bolj s Koprčanom

¹ Levak, Maurizio, Slaveni vojvode Ivana: kolonizacija Slavena u Istri u početnom razdoblju franačke uprave. – Zagreb: Leykam international; Pula: Sveučilište Jurja Dobrile, 2007. – 143 str., slikovne priloge. Zbirka: Monografije iz hrvatske povijesti. – 160 kun.

² Maurizio Levak, Slaveni vojvode Ivana: kolonizacija Slavena u Istri u početnom razdoblju franačke uprave. Leykam int. Zagreb 2007, str. 92.

Gr. Carli-Rubbijem (1760).³ Osrednjo temo knjige avtor korektno osvetli s pogledi mnogih zgodovinarjev. Večina njih meni, da je vojvoda pripeljal Slovane s severa, nekako iz prostora današnje Slovenije. Neven Budak trdi, da so Slovani že naselili Istro iz Dalmacije pred frankovsko osvojitvijo, kar naj bi dokazovalo staroslovansko grobišče v Žminju. Pripomniti moramo, da je grobišče verjetno mlajše.⁴ Med avtorji Levak omeni tudi Luko Kirca, ki je bil skoraj osamljen v trditvi, češ da vojvoda ni pripeljal Slovanov v Istro, pač pa da so se ti tam naselili že po letu 611, in pred prihodom opata Martina; ti Slovani naj bi po letu 804 ostali v Istri. Do neke mere podobno naj bi razmišljal tudi L. Margetić. Ni odveč omeniti, da je Kirac pisal med vzponom fašizma v dvajsetih letih.

V osrednjem delu *Podrijetlo »Slavena vojvode Ivana«* obravnava avtor možnosti, a tudi verjetnost, da bi bili ti Slovani dovedeni s področja današnje Slovenije. S podrobno analizo izključi to možnost, tudi možnost naselitve iz »kontinentalnega« dela Istre. Hkrati avtor (str. 40) ugotavlja, da so govori južno od Dragonje, z izjemo mejnega področja na Buzetskem, brez sledov slovenskega jezikovnega vpliva. Izključuje tudi možnost, da bi Franki naseljevali iz severa le do Dragonje, saj to bi pomenilo, da bi se naseljevanje Slovanov tikalo področja le ene občine (tržaške), ne pa cele Istre, kot sledi iz teksta listine. Pripominjamo, da je iz seznama mest, ki jih omenja listina, izvzet Koper, čeprav se shod dogaja na »koprskem teritoriju« in delegate tam sprejme gradeški patriarh. Še manj je po avtorju verjetno, da bi Franki naseljevali Slovane iz hrvaških etničnih področij vzhodno od Istre (str. 40–41).

Naseljenost Slovanov pred frankovsko kolonizacijo v Istri je ključna za razmišljanje avtorja. Glede tega je zanj zgovoren in pomemben, v določenem smislu prvovrsten, vir o dejavnosti opata Martina v Dalmaciji in Istri, kjer je opat iskal in od poganov odkupoval ujetnike: [papež] »*Joannes, natione Dalmata, ex patre Venantio scholastico, sedit annum unum, menses novem, dies octodecim. Hic temporibus suis misit per omnem Dalmatiam, seu Istriam, multas pecunias per sanctissimum et fidelissimum Martinum abbatem, propter redemptionem captivorum, qui depraedati erant a gentibus*«. ⁵ Opatova dejavnost se nanaša na čas okoli let 640–642. Področje, ki so ga Slovani zavzeli po priselitvi v Istro, je za sedaj še v domeni arheologije, saj od vesti o nalogi opata Martina do listine iz leta 804 viri o Slovanih molče (str. 55): menimo, da je v prvi vesti prisotnost Slovanov morda le implicitna in ni eksplicitno potrjena. V razpravo bi bilo treba vključiti tudi vest o begu iz ujetništva, nekje v Panoniji, približno v istem času,⁶

³ Ferdinando Ughelli, *Italia sacra*, 1640²; Gian Rinaldo Carli-Rubbi, *Del governo, magistrati, tributi e calamità della Provincia d'Istria, dai Goti fino al secolo X e dell'antica condizione di Giustinopoli, o Capodistria, nei secoli IX e X. Venezia per Francesco Storti 1760.*

⁴ Branko Marušić, *Starohrvatska nekropola u Žminju, Arheološki muzej Istre (Posebno izdanje, HA 1)*, Pula 1987; Andrej Pleterski, Branko Marušić: *Starohrvatska nekropola u Žminju [recenzija]*, *Arheološki vestnik* 39/40, Ljubljana 1989, str. 649.

⁵ Anasthasius Bibliothecarius Abbas – *Historia De Vitis Romanorum Pontificum*. Migne PL 128, Ioannes IV, A.C. 639, Heraclii 30.

⁶ Bogo Grafenauer: *Spremnno besedilo. V: Paulus Diaconus (Pavel Diakon), Zgodovina Langobardov (Historia Langobardorum)*. Obzorja. Maribor 1988.

ko je begunec – praded Pavla Diakona – v gozdovih naletel na naselje Slovanov, ki je bilo nekaj dni hoda oddaljeno od Furlanije (P. Diakon, Hist. Langob., knj. IV, 37). Le domnevamo lahko, da se pripoved nanaša na gozdove med Snežnikom in Nanosom ob alternativni poti⁷ iz Panonije v Italijo. Omemba Slovanov v tem poročilu krajevno sicer ni zelo oprijemljiva, datirana pa je v skoraj isti čas, ko je deloval opat Martin.

V nadaljevanju avtor podrobno opiše obrambni bizantinski sistem v Istri. Povsem pravilno ocenjuje,⁸ da južne Istre ni branil od pozne antike naprej linijski sistem utrdb severno od Pulja, ampak da je bila obramba razpršena po polotoku, pač glede na koncentracije prebivalstva.

Riječ jezikoslovja: Avtor pripisuje lingvističnim dokazom posebno vlogo, saj je dialektologija, kot se zdi, dobro in podrobno obdelana za naš prostor. V severni in osrednji Istri prepozna dva arhaična čakavska dialekta. Gornjemirenski vsebuje tudi vplive slovenskih govorov, drugi (severnočakavski) pa mu predstavlja le del neke večje celote, ki sega čez Učko na vzhod vse do Bakra in na jug do severnega Lošinja. Seveda situacija, ki jo naše poznavanje arhaičnih dialektov opisuje, komaj seže v zreli srednji vek, bolj nazaj je stanje razložljivo le z retrogradnim sklepanjem. Poleg arhaičnosti dialektov poudari tudi vrednost toponomastike, še posebej ovrednoti toponim *Peruncovac* pri Gračišču v srednji Istri, pri razkrivanju in datiranju naselitvenih tokov. *Peruncovcu* se pridružuje tudi vrh *Perun* na Učki kot dominantna točka nad okolico. Ob ostankih kulta Peruna opozarja Levak tudi na kult sv. Vida, ki naj bi po splošnem mnenju nadomestil poganskega staroslovanskega Svetovida. Dodajamo, da je o prenosu Svetovidovega kulta na krščanskega sv. Vida v Istri pisal že Šonje.⁹ Posebej je obdelan nastanek hrvaških imen naseljenih krajev (Opatija, Vodnjan, Poreč, Pazin, Buzet, in drugi) iz romanskih osnov. S tem načinom sega analiza seveda dosti dalj v preteklost in bo v prihodnje predstavljala nepogrešljivo vez med poznoantičnim svetom in situacijo zgodnjega srednjega veka. Pogrešamo primerjavo z nekaterimi geografskimi imeni iz severne Istre (Piran, Trst, Rodik, Rižan, Tinjan ...). Toponimi, ki se končujejo na -an, -ana in ki so zgoščeni v južni Istri in okoli aglomeracije Trst–Koper, so dokaz o tem, da na vmesnem področju staroselsko prebivalstvo ni preneslo imen krajev novemu prebivalstvu ob prihodu. Lingvistične študije Istre obetajo v bodoče še dosti rezultatov.

Riječ arheologije: Glede na skromnost virov in zamotano preslojenost govorov bi pričakovali odločilno besedo prav s strani arheologije. A povedati je treba, da je uspelo nekako definirati le sloj nekropol barbariziranega prebivalstva z močnimi poganskimi elementi in nedvomno z vključenimi pripadniki barbarskih plemen, lahko tudi Slovanov. Najbolj so te nekropole opazne in raziskane v dolini Mirne,

⁷ Slavko Ciglenečki, Potek alternativne ceste Siscija-Akvileja na prostoru zahodne Dolenjske in Notranjske v času 4. do 6. stoletja (Der Verlauf der Alternativstrasse Siscia-Aquileia im Raum von Westdolenjsko und Notranjsko in der Zeitspanne vom 5. bis zum 6. Jh), Arh. vest. 36. Ljubljana 1985, str. 255–284.

⁸ Levak o.c., str. 57; Levak, M. Nastanek i povijesni razvoj ranosrednjovjekovnog Dvigrada. Annales, Ser. Hist. et soc. 17/2, Koper 2007, str. 305–314, posebej str. 310.

⁹ Ante Šonje, Sv. Juraj istočno od Grožnjana u Bujštini, Glasnik Arhitektonskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, br. 2, Zagreb 1973, str. 93–106.

nekateri z avtorjem vred tem nekropolam pripisujejo tudi grobišče ob ž.c. sv. Janeza Krstnika v Predloki; to pa se, pripominjamo, tudi po značaju gradiva iz bližnjega naselja vse do 7. stoletje približuje bolj Kopru in Trstu. Vsaj za severni del Istre lahko dodamo še grobišča pri Sv. Mihelu pri Starih Miljah,¹⁰ Lahovec¹¹ pod Križem pri Trstu, Kalaužnik¹² pri Črnotičah. Slovanskemu prebivalstvu v Istri pripisujemo pravzaprav le dve večji grobišči (Predloka, Žminj). V Predloki se uporaba staroselskega grobišča nadaljuje od konca 8. stoletja (tudi) z novim prebivalstvom. Dodati je treba, da je V. Šribar na primeru luničastih uhanov iz Muša v Furlaniji, Batuj v Vipavski dolini, Predloke in Žminja oblikoval hipotezo o toku prebivalstva iz Furlanije v Istro,¹³ ki pa je avtor ni upošteval.

Zgodnjesrednjeveško grobišče v Žminju¹⁴ sicer časovno izstopa iz okvira študije, a je lep primer plastovitosti naselitve oziroma delikatnosti kronologije. Slovani so se tja naselili po vsej verjetnosti iz okolice Vinodola, a ob tem se zdi, da v Žminju manjka prva vinodolska faza naselitve. Ali je uporaba obročkov z odebelitvami na koncu prišla tudi konsekutivno iz Vinodola, ali pa kaže ta faza bolj na direktne severne, to je köttlaške vplive, bo treba še potrditi. Naselitev žminjskega slovanskega prebivalstva iz Vinodola brez odobritve karolinške oblasti v Istri ni sprejemljiva niti kot hipoteza, kakor tudi ne misel, da bi karolinška oblast v drugi fazi načrtno omogočala severne vplive le pri uvozu omenjenih obročkov oziroma njihovih nosilcev.

Že omenjeni Vinodol je primer mikroregije in je bil kot tak tudi obravnavan. Dodamo lahko še okolico Rodika (v Sloveniji), kjer je na osnovi detajlne analize lokalne ustne tradicije, vezane na posamezne toponime v okolici, uspelo izluščiti značaj kontaktov med staroselci in Slovani.¹⁵ Prav tako indikativna je lingvistična kontinuiteta etnonima *Rundictes* in toponima *Rodik*. Med oddaljenejšimi regijami sta vzorčni primer arheološke in zgodovinske retrogradne analize Bled¹⁶ z mnogimi slovanskimi grobišči v okolici in s številnimi listinami, podobno tudi poselitev vasi Police nad reko Idrijco na osnovi etnoloških in prostorskih interpretacij.¹⁷ Kontakti

¹⁰ Ludwig Karl Moser, Die Plattengräber von S. Michele ob Alt-Muggia in Istrien. *MAGW* 27, 1979, str. 75–78; Flego, S., Grobišče na hribu sv. Mihela pri Starih Miljah. *Jadr. koledar* 1981. Trst 1980, str. 233–240; Fulvio Colombo, Aldo Messina, Notiziola sulla necropoli del Monte S. Michele presso Muggia Vecchia. *Ricerche religiose del Friuli e dell'Istria* 2, 1983, str. 149–151.

¹¹ Stanko Flego, Lidija Rupel, Matej Župančič, Contributo alla conoscenza dei siti archeologici sul declivio tra Sistiana e Grignano. *Annales. Ser. Hist. et soc. Letn.* 11, št. 1=24 (2001), str. 157–180.

¹² Matej Župančič, Grobišče Kalaužnik in gradišče Mati božja pri Črnotičah v istrski Sloveniji (po L.K.Moserju) *Annales. Series historia et sociologia. Letn.* 16, št. 2 (2006), str.453–464.

¹³ Vinko Šribar, Prispevek arheologije k interpretaciji listine o Rižanskem placitu. Il contributo dell'archeologia all'interpretazione del documento del Placito del Risano *Acta Histriae. Št.* 2 (1994), str. 103–114, 115–128.

¹⁴ Marušič o.c.; Pleterski o.c.

¹⁵ Božidar Slapšak, Katja Hrobat, Detecting ritual landscape in oral tradition: the case of Rodik–Ajdovščina, *Histria antiqua* 13, Pula 2005, str. 301–310

¹⁶ Pleterski A. (1986): Župa Bled: nastanek, razvoj in prežitki. Ljubljana. (Dela SAZU, *Razr.* I, 30. Inštitut za arheologijo 14).

¹⁷ Pleterski, A. (2006): Poliški tročan, *Studia mythologica Slavica* 9. Ljubljana, 41–58.

staroselskega in novodošlega slovanskega prebivalstva so opazni ob upoštevanju geografskih, etnoloških in arheoloških ter zgodovinskih virov od primera do primera, torej v posameznih mikroregijah. Umeščeni župani na čelu posameznih žup, kot jih predvideva Levak tudi za čas pred letom 1199, nudijo obetavna izhodišča za mikroregionalne retrogradne analize tudi v Istri. Za sedaj nam primeri takšne obravnave v vseh treh Istrah še niso znani. Študija mikroregij bo lahko dala vsaj delne odgovore na osnovno vprašanje o interni kolonizaciji vojvode Joannesa.

Poleg domnevno že naseljenih Slovanov, od katerih bi v Istri opat Martin lahko odkupoval ujetnike, je od 6. stoletja obstojal v dolini Mirne, pa tudi drugod, sloj barbariziranega prebivalstva, pomešanega tudi s pripadniki »barbarskih« ljudstev iz obrobja bivše rimske države,¹⁸ ki so služili tudi za obrambo južnejših predelov bizantinske Istre, kot smo že omenili. Morda pa se izraz »gentes – pogani« pri dejavnosti opata Martina nanaša nanje? Skratka, jih lahko kar uvrstimo k istrskim »zlikovcem« 7. in 8. stoletja, ki ugrabljajo in odprodajajo kristjane, če zlorabimo izraz Miroslava Bertoše? Ali vemo, da je Martin sploh prišel odkupovat v Istro po Dalmaciji? Verjetno, saj je isti papež ta čas pridobil kostne ostanke svetnikov tudi iz Istre: »*Eodem tempore fecit ecclesiam beatis martyribus Venantio, Anastasio, Mauro et aliis multis martyribus. Quorum reliquias de Dalmatia et Istria adduci praeceperat, et recondidit eas in ecclesiam suprascripta juxta Fontem Lateranensem, juxta oratorium beati Ioannis evangelistae, quam ornavit et diversa dona obtulit.*«¹⁹

Kar nekaj odličnih posnetkov plastike s pleteninasto ornamentiko iz Bal, Poreča in Novigrada bi zaslužilo malo več komentarja. Prav na kapitelih iz Marije Velike pri Balah je Miljenku Jurkoviću uspelo prikazati zlitje domače pozno pozne antične klesarske »šole« s karolinško. Bogastvo novigrajskih kosov in odkrita arhitektura pa kažeta na pomen tega mesta in tako ni slučaj, da je splošno privzeto, kako si je dux Joannes izbral Novigrad za sedež. Avtor opiše tudi širjenje vojvodovega vpliva iz Novigrada na sosednje kaštele, in hkrati na pomanjkanje graditeljske dejavnosti v notranjosti polotoka.

Naj na koncu povemo, da uvodni deli knjige M. Levaka po eni strani vsebujejo minuciozen pregled dosedanjih pogledov na naseljevanja Slovanov v Istro od 6. do 9. stoletja, posebej tisto naseljevanje, ki je omenjeno v listini Rižanskega zbora. V osrednjem delu študije pa predloži in obrazloži tezo o interni kolonizaciji, kar je velik dogodek ne le v hrvaškem, pač pa tudi v zgodovinopisju širšega prostora. Ta teza seveda nujno predpostavlja neko predhodno že obstoječo naselitev, pri čemer avtor izključuje naselitev iz področij severno in vzhodno (»Slovenija« in »Hrvaška«). O tem bo verjetno še mnogo razprav, v tem prikazu pa seveda ni mesta za takšen poskus. Že kar vsiljuje se novo, še težje rešljivo vprašanje: od kod naj bi ti, v Istro že pred letom 640 naseljeni, Slovani prišli, in kje jih lahko evidentiramo?

¹⁸ Marušić, B. (1967): Nekropole VII. i VIII. stoljeća u Istri (Die Nekropolen des VII. und VIII. Jh. in Istrien). Arh. vest. 18. Ljubljana. 333–347.

¹⁹ Anasthastius Bibliothecarius Abbas, l.c.

Ali se bomo znašli v dilemah, kot sta se oče in sin C. von Czoernig sredi in ob koncu 19. stoletja,²⁰ ko sta naštela 15 (ali 13) etnografskih nians (Italijane, Romane, Albance, Slovence (Šavrine, Berkane in Verkine), Hrvate (hribovske, obrežne in otočane, Bezjake in Fučke), Srbe (Uskoke, Morlake in Črnogorce)) v Istri, seveda z manjšim znanstvenim aparatom, kot ga imamo danes, a kar celo stoletje pred tem, ko so se dogodile usodne etnične in jezikovne spremembe, ali pa le poenotenja?

Dobro bi bilo, ko bi založnik pripravil tudi izdajo v kakem tujem jeziku, saj v tokratni izdaji ni niti tujih povzetkov.

²⁰ Povzeto po: Darja Mihelič, Ribič, kje zdaj tvoja barka plava?: piransko ribolovno območje skozi čas. UP ZRS, ZDJP, Annales, Koper 2007. str. 50–51.